

ALIAĞA ve KÖYLERİNDEKİ TÜRK ESERLERİ¹

Turk Works in Aliaga and Its Villages

Ertan DAŞ²

Özet

Aliaga, İzmir-Çanakkale karayolu üzerinde, daha çok sanayi kuruluşlarıyla gündemde olan bir ilçedir. Kent 19. yüzyılda kurulmuştur ancak bölge Saruhanogulları ve Osmanlı döneminde özellikle konar-göçer yörük grupları tarafından iskan hareketlerine sahne olmuştur. Türk varlığının izleri, tarihi eserler üzerinden, 18. yüzyıl başlarından itibaren yoğun olarak izlenebilmektedir. İlk çalışmamızda Aliaga'ya bağlı 21 köyde birer cami, çeşme, sarnıç ya da hamam gibi su yapıları, küçük boyutlu ancak işlevleri bakımından bir geleneğin devamı durumunda olan köy odası ve misafir odası gibi mütevazı yapılar ile türbe ve mezar taşı örnekleri tespit edilmiştir. Camilerin büyük bir kısmı kuzey güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı ve üç kemer gözüyle kuzeye açılan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Bir kısmı, aynı plan şeması korunarak yakın zamanda betonarme olarak yeniden inşa edilen bu köy camilerinden yedisi kitabeli diğerleri kitablesizdir. Aliaga'nın merkezindeki bir Rum kilisesinden dönüştürülmüş Bazilikal planlı Çarşı Camii bunların içinde en anıtsal olanıdır. Çarşı Camii de dâhil olmak üzere camilerin tamamında son cemaat yeri ve harim düz ahşap tavanlıdır. Saruhanogulları döneminden itibaren göçer yörükler tarafından iskan edilmiş olan ve günümüzde tamamen terkedilmiş bir dağ köyünde henüz yayınlanmamış kare planlı bir türbe tek mezar anıtı örneğidir. Kırma taşlarla inşa edilmiş olan türbe pendentif geçişli ve tuğla örgülü bir kubbeyle örtülüdür. Cami hazirelerinde ya da köy mezarlıklarında 18. yüzyılın başlarından günümüze kadar yaklaşık 300 yıllık bir zaman dilimi- ne tanıklık eden çok sayıda mezar taşı örneği bulunmaktadır. Bu eserler Batı Anadolu'daki pek çok mezarlıkta yer alan benzerlerinin yanı sıra farklı özellikleriyle de dikkat çekmektedir. Her köyde çok sayıda örneği bulunan yöreye özgü kuyu tipi sarnıçların yanı sıra Güzelhisar'da ilk kez bu çalışmada tanıtılacak olan bugün yıkıntı halindeki Anonim Hamam

¹ Bu çalışma Aliaga Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü Sayın Ali Osman Karatekin'in gayretleriyle hazırlanmış bir projenin ilk verilerinden oluşmaktadır. Bana bu fırsatı veren başta Aliaga Belediyesi Başkanı Serkan Acar olmak üzere Sayın Ali Osman Karatekin'e şükranlarımı sunarım. Devam eden çalışmayla ilgili olarak yeni verilerin sonuç üzerinde büyük bir değişikliğe neden olmayacağı anlaşılmaktadır.

² Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü emekli öğretim üyesi. ORCID ID: 0000-0002-5124-5070, ertan.das@ege.edu.tr.

ve Evliya Çelebi'nin de sözünü ettiği çeşmeler, su yapılarının önemli örnekleri arasındadır. Bu bildiride, bu unutulmuş yöredeki Türk dönemi eserleri benzer örneklerle karşılaştırılarak tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aliğa, Cami, Hamam, Mezar Taşı, Türbe

Abstract

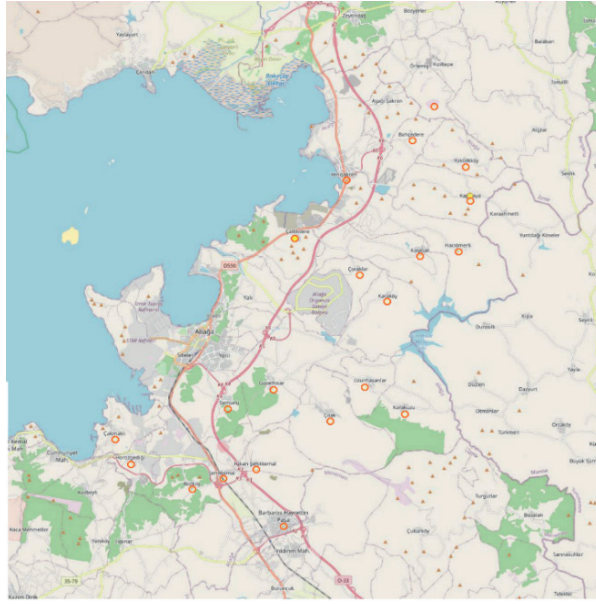
Aliğa is a district on the İzmir-Çanakkale highway, which is mostly on the agenda with its industrial establishments. The city was founded in the 19th century, but the region was the scene of settlement movements especially by the nomadic groups during the Saruhanoğulları and Ottoman periods. Traces of Turkish existence can be traced intensively through historical artifacts since the beginning of the 18th century. In our first studies, a mosque and water structures such as fountains, cisterns or baths, modest structures such as village rooms and guest rooms, which are small in size but a continuation of a tradition in terms of their functions, and examples of tombs and tombstones were identified in 21 villages of Aliğa. Most of the mosques consist of a narthex, which has a rectangular plan close to the square in the north-south direction and opens to the north with three arches. Some of these village mosques, some of which were reconstructed as reinforced concrete by preserving the same plan scheme, seven of them with inscriptions and the others without inscriptions. The Basilica planned Çarşı Mosque, which was converted from a Greek church in the center of Aliğa, is the most monumental one among them. The narthex and sanctuary in all mosques, including the Çarşı Mosque, have flat wooden ceilings. There are many examples of tombstones in mosque burials or village cemeteries, from the beginning of the 18th century to the present day, witnessing a period of approximately 300 years. These artifacts draw attention with their different features as well as the similar ones found in many cemeteries in Western Anatolia. In addition to the well-type cisterns unique to the region, of which there are many examples in each village, the Anonymous Hamam, which will be introduced for the first time in this study, and the fountains mentioned by Evliya Çelebi, which are in ruins today, are among the important examples of water structures. In this paper, Turkish period works in this forgotten region will be introduced by comparing them with similar examples.

Keywords: Aliğa, Mosque, Turkish Bath, Tombstone, Turbeh

1. Aliğa'nın Konumu ve Kısa Tarihçesi

İzmir'in yaklaşık 50 kilometre kuzeyinde yer alan Aliğa, kentin en kalabalık ilçeleri arasındadır³. Doğusunda Manisa, Kuzeyinde Bergama, Güneyinde Menemen, Güney batısında Foça ilçeleriyle komşudur. Aliğa, güneydoğusunda Dumanlı Dağ, kuzeydoğusuna Yunt Dağı ve batısında Ege Denizi ile çevrelenmiştir.

³ Aliğa ilçesinin gps koordinatları: 38° 47' 58.4196" Kuzey ve 26° 58' 14.6604" Doğu.

Şek. 1: Aliğa ve Köyleri (Nişanyan'dan işlenerek)⁴

Aliğa ve çevresi, tarih öncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar ulaşan zengin bir geçmişe sahiptir. Tisna, Myrina, Gryneion, Kyme, Aigai gibi kentler, günümüz Aliğa İlçesi sınırları içindeki 10'dan fazla antik dönem yerleşimi arasındadır⁵. Tarihte, bölgenin aktif yerleşimlerinden biri olan Magnesia (Manisa) adı ile birlikte anılan Menemen ve çevresi, sıra ile Hititler (M.Ö. 1450-1200), Frigler, Yunanlılar, Lidyalılar (M.Ö. 665-546), Persler (M.Ö. 546-333) Romalılar (M.Ö. 133-M.S. 395), Bizanslılar (M.S. 395-1313), Saruhanoğulları (1313-1410) ve Osmanlılar'ın (1410-1923) yönetimi altında kalmıştır⁶. Osmanlı döneminde, 18 yüzyıl boyunca Bergama'dan Aydın'a kadar uzanan bu kıyı şeridi Karaosmanoğulları Ayanlığı idaresi aktif role sahiptir⁷.

Malazgirt savaşından sonra Türkmen boylarının bir kısmının Aliğa ve çevresine yerleştirildiği, Saruhan Bey'in 1305'ten itibaren, Manisa bölgesinde faaliyet gösterdiği, 1313'te Manisa'yı zaptederek Aliğa-Foça istikametinde sınırlarını genişlettiği bilinmektedir. 1345'te Saruhan Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Fahreddin İlyas Bey, 1362'de Muzafferüddin İshak Bey, 1388'de Hızırşah geçmiştir. Yıldırım Bayezid (I. Bayezid) 1390'da beyliği ele geçirmiş ancak Ankara savaşından sonra Hızırşah tekrar Saruhan Beyliği'nin başına geçmiş ve 1410'da Çelebi Mehmed'in Hızırşah'ı öldürdüğü 1410'a kadar beyliği yönetmiştir⁸. Gü-

⁴ <https://nisanyanyeradlari.com/?y=%C4%B0zmir&lv=&t=Aliğa%C4%9Fa&cry=TR&ua=10> (Ulaşım 9 Ekim 2023), Aliğa'nın mahalle ve köyleri harita üzerine tarafımızdan işaretlenmiştir.

⁵ Aliğa ve çevresindeki kentlerle ilgili genel bilgi için bk. Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler, Çekilmez 2019.

⁶ Bölgenin tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Uluçay 1946; Gökçen 1946; Emecen 1986, s. 17; Emecen, 2001, s. 102-103; Yıldırım 2017; Acun, 1999, s.4-8, Doğer 1998.

⁷ Bilgi için bk. Bayatlı, 1957, s.29-31.

⁸ Saruhanoğulları'nın bölgedeki faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, 1988, s.84-91 ve Karaosmanoğulları'nın faaliyetleri ve eserleri hakkında bk. Kuyulu 1997.

zelhisar ve bugünkü Aliağa'nın doğu kısımlarını kapsayan alanın 1530 yılında hazine-i Amire defterdarı Mahmud Çelebi'nin haslarından; 1575 yılında Saruhan Sancağı'nın kazalarından biri olduğu bilinmektedir⁹.

Osmanlı döneminde, Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) Bağdat seferi sırasında kendisine yardımda bulunan ve faydası görülenleri beraberinde getirmiş ve bunlardan bir kısmına Batı Anadolu Bölgesi'nde topraklar vermiştir. Bunlardan Abdülkerim Ağa'ya Aliağa yöresini bağışlamıştır. Abdülkerim Ağa'nın ölümünden sonra toprakları oğulları arasında paylaşılmış Çelebi Bey ve Ali Ağa'ya Aliağa yöresi düşmüştür. Ali Ağa'nın burada büyük bir çiftlik kurması nedeniyle yörenin bu isimle anıldığı söylenmektedir¹⁰.

ALİAĞA	Cami	Türbe	Hazire	Mezarlık	Sarnıç	Kuyu	Çeşme	Han	Hamam	Oda
Aliağa Merkez	√	-	-	√	-	-	-	√	-	-
Aşağısakran	2	-	√	√	-	-	-	-	-	-
Bahçedere	√		√	√	-	√	-	-	-	-
Bozköy	-	-	-	√	-	-	-	-	-	-
Çakmaklı	-	-	-	√	-	-	-	-	-	-
Çaltıdere	√	-	√	√	-	√	-	-	-	√
Çitak	√	√	√	√	-	√		-	-	-
Çoraklar	√	-	-	√	√	√	-	-	-	√
Güzelhisar	2	-	√	2	-	-	3	-	√	-
Hacıömerli	√	-	-	√	2	√	√	-	-	√
Helvacı	√	-	-	√	-	√	3	-	-	-
Horozgediği	-	-	-	√	-	-	-	-	-	-
Kalabak	√	-	√	√	-	√	-	-	-	√
Kapıkaya	√	-	-	√	-	√	-	-	-	√
Karaköy	√	-	√	√	-	√	-	-	-	√
Karakuzu	√	-	-	√	-	√	√	-	-	-
Samurlu	√	-	-	√	-	√	-	-	-	-
Y.Şehitkema	√	-	-	√	-	√	-	-	-	-
Uzunhasanlar	√	-	√	√	-	√	-	-	-	-
Yüksekköy	√	-	-	√	-	√	-	-	-	√
Toplam 84	19	1	8	22	3	14	8	1	1	7

Tablo 1: Aliağa ve köylerindeki eserlerin dağılımı.

⁹ Daha fazla bilgi için bk. Erdoğan-Bayık 2014, s.27.

¹⁰ Bk. İzmir 2012, s.2.

Aliğa ve Köylerindeki Türk Eserleri

Bu çalışma kapsamında Aliğa ve köylerinde, kentin gelişimine ve Türk dönemi mimarlık tarihine ışık tutabilecek Beylikler Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar, 21 köy ve mahallede 18 Cami, 1 Türbe, 3 Sarnıç, 7 Çeşme, 2 Köprü, 1 Şehir İçi Hanı, 1 Hamam, 7 Köy Odası ile 200'ün üzerinde Su Kuyusu, 19 Mezarlık ve 9 Hazire tespit edilmiş ve değerlendirme kapsamına alınmıştır¹¹.

Camilerin tamamının ahşap tavanlı olduğu bilinmekle beraber 9 örnekte ahşabın plastik ya da alüminyum temelli sandviç panellerle, 1 örnekte ise kontrplak malzemeye değiştirildiği görülmektedir. Ne yazık ki yapılan bilinçsiz müdahaleler sonucunda yalnızca örtü değil son cemaat yeri, minare, minber, mahfil gibi pek çok unsurun özgün malzemesi niteliksiz malzemeye yer değiştirmiştir. Örneklerinin tamamı yapının bütünüyle uyum sağlayacak şekilde düz örtülüdür. Birkaç örnek hariç, son cemaat yeri kemerlerinin oturduğu desteklerin arası yakın zamanda tuğlayla yerden yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar ya da pvc çerçeveli camekanla tamamen kapatılmıştır.

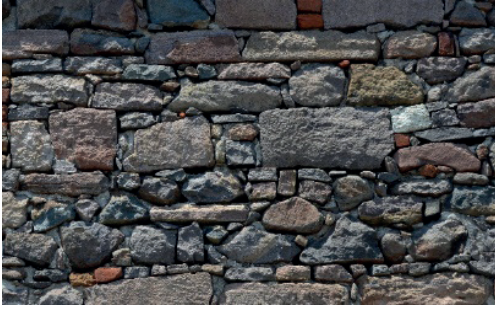
10. yüzyılda, Asya'da yeni Müslüman olan Türk boylarının yeni bir yaratma heyecanı ile ele aldıkları belirtilen bu yapı türü Kara Hoço surları dışındaki tek kubbeli merkezi yapıdan Mimar Sinan'ın¹² simetri ve dengeyi öne çıkardığı merkezi kubbeli yapılarına kadar çeşitli şema ve formları denenmiş, mimaride coğrafyaya bağlı olarak, kerpiç, tuğla, taş, ahşap gibi malzemelerin tümü değerlendirilmiştir. Özellikle Anadolu'da kolaylıkla bulunabilen ve hatta çok fazla işlemeye dahi gerek duyulmayan taş malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Roma-Bizans yapılarının kalıntılarından elde edilen devşirme malzemenin de 12.-14. yüzyıllarda Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilen yapılarda azımsanmayacak oranda kullanıldığı söylenebilir¹³. Devşirme malzeme kullanımında hazır işlenmiş malzemenin ekonomik yollardan temini dışında bazı siyasi, politik veya ikonografik nedenler olabileceği konusunda görüşleri de göz ardı etmemek gerekir¹⁴. Aliğa camilerinin tümü bölgede yoğun olarak bulunan andazit ve kalker taşlarla inşa edilmiştir. Bazı camilerde yer yer çevredeki antik yapılardan devşirilmiş taşların kullanıldığı dikkati çekmektedir (şek.1,2).

¹¹ Aliğa camilerin bir kısmı E.Çağlıtütüncügil tarafından bir makale kapsamında değerlendirilmiştir. Bilgi için bk. Çağlıtütüncügil 2018, s.139-188.

¹² Mimar Sinan cami ve mescitleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Kuran 1988, s.175-214 ve s.215-222.

¹³ Devşirme malzemeye ilgili bilgi için bk. Öney 1968,12, s.17-26. Doğan-Yazar 2007, s.209-230.

¹⁴ Doğan-Yazar 2007, s.210.

Fot.1,2: Eski Hacı Ömerli ve Bahçedere camilerinde duvar örgüsü.

Anadolu'nun görece olarak ücra diyebileceğimiz kırsalında, küçük kasaba ve köylerde, geleneksel özellikleriyle ön plana çıkan, ekonomik nedenlerin zorladığı köy camilerinde taş-aşşap birlikteliğinin 18. yüzyıl ve sonrasında da uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Aliğa ve köylerinde inceleme fırsatı bulduğumuz camiler de bu minvalde değerlendirilebilir.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan camiler, plan şemaları, örtü şekilleri, inşa malzemesi gibi özellikleri dikkate alınarak gruplandırılmış ve incelenmiştir¹⁵. Selçuklu döneminde, türbe/kümbet ve küçük boyutlu mahalle mescitleri dışında yapının bütününe hakim olmayan ve nadir kullanım alanı bulan kubbe uygulaması Beylikler döneminden itibaren mekan gelişimini etkileyecek biçimde değişmeye başlamış ve Osmanlı döneminde tonoz ve düz aşşap örtünün yerini almıştır. Erken safhalarda genellikle camilerin mihrap önünde ya da mihrap-giriş ekseninde yer alan kubbe, Beylikler döneminden itibaren, neredeyse paye ve sütun ormanı diyebileceğimiz bölüntülerden mekânı kurtararak bütünlüğü sağlayan bir unsur olmuştur.

Anadolu'da Selçuklu döneminden başlayarak Cumhuriyetin ilk yıllarına ve hatta günümüze kadar aşşap tavanlı camiler inşa edilmiştir¹⁶. 1258 tarihli Konya Sahipata Camii, 1273 tarihli Afyon Ulu Cami, 1274 tarihli Sivrihisar Ulu Cami, 1297-99 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Camii¹⁷, 1366 tarihli Kastamonu Kasabaköyü Candaroğlu Mahmut Bey Camii¹⁸, 14. yüzyıl başlarında inşa edilen Ankara Geneği Mescidi ve 14. yüzyıl sonlarında inşa edilen Ankara Ahi Elvan Camii bu tür camilerin anıtsal örneklerinden bazılarıdır. Kare ya da kareye yakın dikdörtgen şekilli harimleri, üç birimli son cemaat yerleri ve Orta Asya çadırlarından mimariye aktarılmış geleneksel bir uygulama olarak kabul gören aşşap destekli/aşşap tavanlı özellikleri ve hatta merdiven minare uygulamasıyla Aliğa ve köylerindeki camilerin yakın benzerlerinden biri Menteşe Beyliği eseri olan Muğla'nın Milas ilçesindeki 1330 tarihli Hacı İlyas Camii'dir¹⁹.

¹⁵ Selçuklu dönemi camileriyle ilgili ayrıntılı bir analiz ve yayınlar için bk. Şahin 2015.

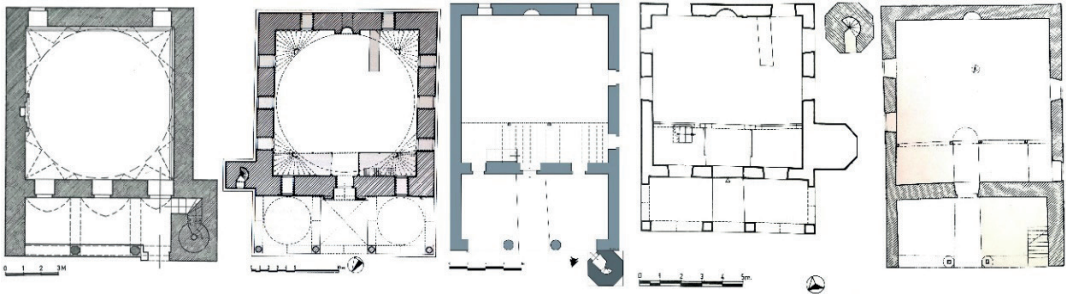
¹⁶ Aşşap malzemeli camilerle ilgili bilgi için bk. Kuran 1972, s.182,183; Öney 1989, s.35; Öney 1990; Önge 1991, s.179-195.

¹⁷ Bk. Kuran 1972, s.179,181.

¹⁸ Bk. Akok 1946, s.290-301.

¹⁹ Bilgi ve plan için bk. Kızıltan 1958, s.90.

Beylikler döneminden itibaren daha küçük boyutlu olarak inşa edilen ahşap destekli yapılarla ilgili geleneğin ortadan kalkmadığı, ancak kentlerin mahalleleri ile küçük kasaba ve köylerde inşa edilmeye devam edildiği söylenebilir. 18. yüzyıl ve sonrasında ise, duvarları yoğun kalem işi süslemelere sahip örneklerin yanı sıra, Aliğa kırsalındaki camiler gibi daha ucuza maledilebilecek sade örnekler sayıca daha çok gibi görünmektedir²⁰. 1894 tarihi Torbalı Ayaklıkırı Köyü, Işıklar Köyü²¹, ve 19.yüzyıl sonlarına tarihlenen Yeniköy Camii²², 1831-1832 tarihli Karaburun, Bozköy Camii ve 18-19.yüzyıllara tarihlenen Karaburun İncik Köyü Camii²³, 1878 tarihli Göynük, Süleyman Paşa Camisi²⁴, 1894-95 tarihli Dazkırı, Kızılören Köyü Camisi²⁵, 19. yüzyıl sonlarından Menderes, Görece Merkez Camisi²⁶, bu tür plan şemasına sahip pek çok örnekten yalnızca birkaçıdır (şek.2). Ayrıca Tire ve köylerinde yer alan yukarıda sözü ettiğimiz yapılarla benzer plan şemasına sahip örnekler, fiziksel olarak da yakın çevre yapıları arasındadır²⁷. Yakın zamanda yapılan araştırmalar gösteriyor ki, Çanakkale ve çevresinde de, düzenlerinde küçük farklılıklar olmakla birlikte geleneksel özellikleriyle ön plana çıkan pek çok ahşap destekli cami vardır²⁸.

Şek. 2: Konya Sırçalı Mescid, Akşehir Hasan Paşa Camii, Güzelhisar Ali Ağa Camii, Tire Işıklar Köyü Camii, Karaburun İncik Köyü Camii.

Yukarıdaki örneklerin tümünde, üç birimli bir son cemaat yeri uygulaması dikkati çekmektedir. Bazı örneklerde son cemaat yeri iki ya da tek yandan kapalı olmakla birlikte, genel şema devşirme sütun ya da ahşap destekler tarafından taşınan düz ahşap örtü ve kremit çatı şeklindedir. Devşirme mermer sütunların ve diğer devşirme inşa malzemesinin kaynağı yöredeki Tisna, Myrina, Gryneion, Aigai gibi antik kentler olmalıdır²⁹. Esasen son cemaat yeri, Anadolu'da Selçuklu döneminde başlayan ve Beylikler döneminden itibaren yaygınlık kazanan ve

²⁰ Afyon, Denizli, Burdur gibi kentlerde örnekleri mevcuttur. Bilgi için bk. Daş 1991, s. 119-132; Daş 1995, s.1-12.

²¹ Bu iki yapının planları için bk. Deniz 1994, plan no:2 ve plan no: 3.

²² Bilgi ve plan için bk. Deniz 1994, s. 122, plan no:3.

²³ Plan ve bilgi için bk. Gürbıyık 2010, s.97 ve 120.

²⁴ Bilgi ve plan için bk. Özudoğru 1998, s.107.

²⁵ Bilgi ve plan için bk. E. Daş,1995 s.1-12.

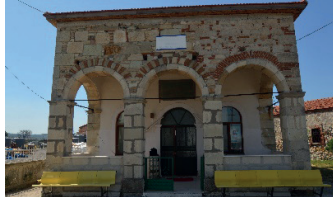
²⁶ Bilgi ve plan için bk. Acar 2011, s. 64.

²⁷ Tire örnekleriyle ilgili bilgi için bk. Deniz 1994.

²⁸ Bilgi için bk. Uysal 2020.

²⁹ Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler ile ilgili bilgi için bk. Çekilmez 2019.

nihayet Osmanlı döneminin kubbeli ya da kubbesiz tüm yapılarında vazgeçilmez bir unsur olarak yerini alan bir uygulamadır. 1247 tarihli *Sivrihisar Mülk Köyü Camisi*³⁰, 1250 tarihli *Akşehir Taş Medrese Mescidi*³¹, 12. Yüzyılın ikinci yarısından *Konya Sırçalı Mescid*³² son cemaat yeri uygulamasının erken örnekleri arasındadır. Bunlardan Sivrihisar Mülk Köyü Mescidi'nde tek, Akşehir Taş Medrese Mescidi'nde iki ve Konya Sırçalı Mescid'de üç birimli son cemaat yeri uygulaması, dönemin yaygın örtü şekline uygun olarak tonoz örtülüdür. Özellikle Osmanlı döneminden itibaren, plan şemasına bağlı kalınmaksızın, 17. yüzyıl eseri olan *Birgi Derviş Ağa Camii*'nde³³ olduğu gibi üç tarafı açık, üç birimli ve üç birimi de kubbelerle örtülü son cemaat yeri klasik bir özellik halini almıştır. Ancak, az sayıda da olsa, 1510-1511 tarihli *Akşehir Hasan Paşa Camii*'nde³⁴ olduğu gibi orta birimi tonoz, iki yanı kubbe ile örtülü örneklerin varlığını da göz ardı etmemek gerekir (Fot.3,4,5).

Fot. 3,4,5: Çaltıdere Camii, Reşadiye Camii ve Aşağı Şakran Camii'nde son cemaat yeri.

Plan şemaları açısından farklı iki uygulama *Aliğa Çarşı Camii* ile Helvacıköy'deki *Mimar Sinan Camii*'nde karşımıza çıkmaktadır. Bir kilisenin camiye dönüştürülmesiyle olduğu bilinen ilk örneğin, bugünkü beş kemer gözlü son cemaat yeri dışında, üç sahnalı harimi ve ahşap örtüsü açısından büyük bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Mimar Sinan Camii harimindeki uygulamaya benzer, 19. yüzyıla tarihli iki örnek İzmir'in Ödemiş ilçesinde yer alan *Ulu Cami* ve *Gürcüzade Camii*'dir³⁵. Ödemiş Ulu Cami'nin harim düzeni Mimar Sinan Camii'nden farklı olarak merkezdeki kareye yakın alanın iki yandaki birer sahna ilaveten ikinci bir sahn tarafından üç yönden kuşatacak şekilde çevreliyor olmasıdır (şek.3, fot.6,7). Üç yapıda da ahşap tavan ahşap destekler tarafından taşınmakta ve mihrap duvarına dik uzanan sahnınların yönünü belirlemektedir.

³⁰ Plan için İlter 1980, Plan.1.

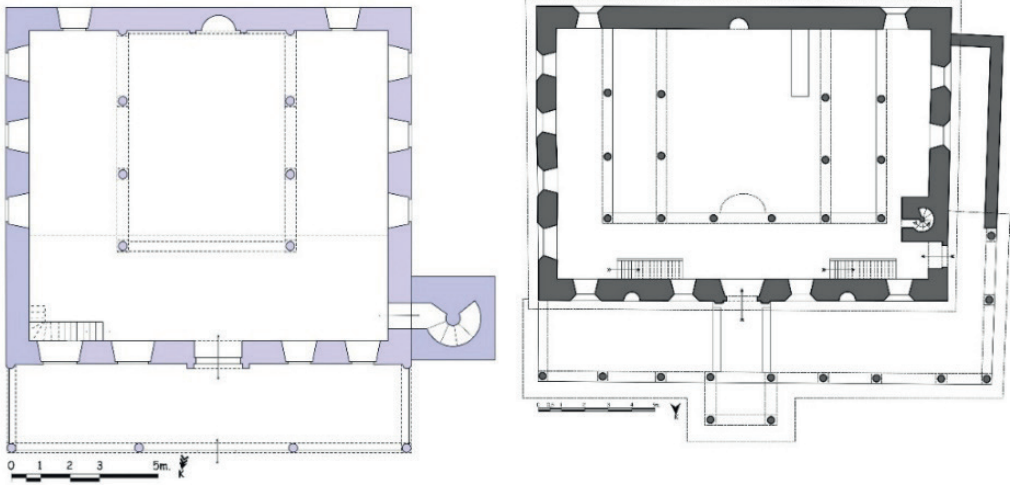
³¹ Plan için bk. Demiralp 1996, şek.21.

³² Plan için bk. Plan için bk. Dilaver 1971, şek.10.

³³ Kuyulu 2001, şek.15.

³⁴ Demiralp 1996, şek 36.

³⁵ Bu iki yapı ile ilgili bilgi ve plan için bk. Daş 2016, s.157-175, şek.1-2.

Şek.3: Helvacı Camii ve Ödemiş Ulu Cami³⁶.

Güzelhisar Balaban Paşa Camii'nin enine dikdörtgen planı, restorasyon çalışmaları sırasında elde edilen verilere göre yakın çevresindeki diğer yapılar gibi kuzeyinde üç birimli bir son cemaat yeri ve kareye yakın dikdörtgen bir harimden oluştuğunu göstermektedir. Ancak bugünkü enine şemanın da Anadolu'da, Afyon Ulu Cami ya da Sivrihisar Ulu Cami'de olduğu gibi pek çok örneği bilinmektedir.

Fot. 6,7: Güzelhisar, Balaban Paşa Camii ve Helvacı, Mimar Sinan Camii.

Anadolu'da, yapının ön ya da yan cephelerinden biri üzerine yerleştirilen merdivenle ulaşılan, çatı üzerinde ahşap ya da taşla örülmüş sembolik minare örnekleri vardır. Bu tür minareler “köşk minare” olarak ya da merdivenle birlikte bir minbere benzetildiği için “minber minare/merdiven minare” gibi adlarla da anılmaktadır. Yukarıda sözü edilen 1330 tarihli Milas Hacı İlyas Camisi³⁷ ve Milas'ta, Menteşe Beyi Ahmed Gazi'ye maledilen 1378 tarihli Ahmet Gazi (Ulu) Camisi'nin³⁸ cephesinde yer alan merdiven de benzer bir uygulamanın eseridir.

³⁶ Ödemiş Ulu Cami planı, Daş 2016, şek.1.

³⁷ Bilgi ve plan için bk. Kızıltan 1958, s.90.

³⁸ Bk. Kızıltan 1958, s.91; Ünal 2000, s.38-39.

Özellikle Kayseri ve çevresindeki bazı yapılarda, bir taş merdivenle ulaşılan çatı üzerinde “köşk minare” olarak anılan örnekler dikkat çekicidir. 1281 tarihli *Develi Ulu Cami*³⁹ ve 15.yy’da inşa edildiği bilinen *Bünyan Büyük Bürüngüz Alaüddevle Camisi*⁴⁰ bunlardan ikisidir. 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Ürgüp/Damsaköy Taşkınpaşa Camisi’nin yazlık kısmı üzerinde de kitabesine göre 1820-21 tarihinde inşa ettirildiği belirtilen benzer bir köşk minare vardır⁴¹. Geleneğin 19. yüzyıla kadar devam ettiğini gösteren bu örnek, Aliğa köylerindeki camilerde uygulanan merdiven minare örnekleriyle de uyumludur.

Fot.8: Eski Karaköy Camii, doğu cephede artık hiçbir yere ulaşmayan merdiven minare.

Güzelhisar, Balabanpaşa Camisi’nin batı duvarı bitişiğine yeni bir minare eklenmiş olmasına rağmen merdiven minare halen yerindedir. Eski minarenin tahrip edilmediği benzer bir örnek de Eski *Hacı Ömerli Köyü Camisi*’ndedir. *Eski Karaköy Camisi*’nin merdiven minaresi doğu cephesi üzerinde ve halen özgün haliyle yerindedir (Fot.8). Çoraklar Köyü Camisi’nin eski fotoğraflarında bir merdiven minare görülmesine karşın, yakın zamanda yapılan bir onarımda tamamen kaldırılmıştır⁴². Niteliksiz bir restorasyon örneği olarak bugün ne yazık ki yerinde betonarme bir minare yer almaktadır.

³⁹ Bu tür minarelerle ilgili bir değerlendirme için bk. Elpe 2014, s. 477-493.

⁴⁰ Denктаş 1998, s.161-190.

⁴¹ Aslanapa1977, s. 36.

⁴² Fotoğraf için bu çalışmada Çoraklar bölümüne bk.

Aliğa Köy Odaları ve Oda Geleneği

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “*evin veya herhangi bir yapının oturma, çalışma, yatma gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölmesi, göz*”⁴³ şeklinde tanımlana oda sözcüğü, mekân, mesken gibi anlamlarının yanı sıra; “*evlerin dışında konukları ağırlamak için özel olarak yapılmış küçük ev*” şeklinde de tanımlanmaktadır⁴⁴. Eski Türkçe “*otağ ocak, konut, çadır*” sözcüğünden evrilmiş olan Köy Odası, “*köylülerin çeşitli toplantılar yaptıkları veya konukların köyde kalması için hazırladıkları yer*”dir⁴⁵.

Köy odaları, Anadolu kültüründe yaygın uygulama alanı bulan ve hemen her köyde, en az bir olmak üzere, köyün büyüklüğüne bağlı olarak birden çok inşa edilen yapılardır. Genellikle tek odalı olan bu yapıların, bir ahır ve iki mekândan oluşan örnekleri bilinmektedir. Bazı örneklerle bir ön mekân veya bir revak eklendiği, duvar örgüsü, pencere ve iç mekân düzeni, örtü gibi mimari özellikleri açısından köy evleriyle benzerlik gösterdiği basit yapılardır⁴⁶. İçlerinde ocak, yüklük, seki (sedir) ve bazen avlu içinde bir tuvalet mekânı vazgeçilmez mimari unsurlar arasındadır.

Bu mekanlar özellikle kış aylarında eğlence ve toplantı mekanları olarak Anadolu kırsalında, köy ve kasabalarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Ramazan ayında, özel kutlamalarda, cenazelerde ya da genellikle dini bayramlarda köy odalarında sofra kurulur, o gün evde ne pişirilmişse tepsilerle getirilir ve hep birlikte yenir, dualar edilir, günün önemine bağlı olarak eğlenceler düzenlenir. Oda anlayışının bu geleneksel özellikleri, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde küçük farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır.

Köy odaları, bazen âşık atışmalarının, bazen düğün törenlerinin mekânı olur, memleket meselelerinin konuşulduğu, haberlerin yorumlandığı, iletişimin sağlandığı yerlerdir ve bazen de seyirlik köy oyunlarına sahne olur. Elbette halk kültüründe önemli bir işlevi de yolu geç vakit köye düşen yolcuların ya da komşu köyden ziyarete gelenlerin ağırlandığı, gecelediği konaklama yeri olarak önem kazanırlar. Çoğunlukla geçici bir süre köyde bulunan çerçiler, köy köy dolaşan âşık ya da destancılar, konaklama gereksinimi olan transit yolcular ile birçok el sanatı ustası, köyde kaldıkları süre içinde buralarda kalırlar ve her türlü ihtiyaçları da oda sahibi tarafından karşılanırdı⁴⁷.

Geleneğin Orta Asya kökenli olduğu, Selçuklu ve Osmanlı dönemi köylerinde erken tarihli fazla örnek günümüze ulaşmamış olmakla birlikte giriş kapısı üzerindeki panoda yer alan kitabesine göre 1029/1619-20 tarihli *Uşak, Selçuklular Kasabası Hacıların Odası* bilinen erken tarihli ender örneklerdendir⁴⁸. Basit

⁴³ Bk. <https://www.mynet.com/oda-ne-demek-oda-kelimesinin-tdk-sozluk-anlami-nedir-170100159152>.

⁴⁴ Oda sözcüğünün kökeni ve diğer anlamları için bk. Eyuboğlu, 1991, s. 499 ve Hançerlioğlu 1992, s. 361.

⁴⁵ Bk. <https://www.mynet.com/koy-odasi-ne-demek-koy-odasi-birlesik-kelimesinin-tdk-sozluk-anlami-nedir-170100106274>.

⁴⁶ Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki köy odaları ve oda geleneğiyle ilgili bilgi için bk. Ekici 1990, s. 744-752; Özdemir 2005: s. 100; Kaderli 2010, s. 107-126; Karpuz 2013, s. 139-142; Sevinç, 2013, s. 45; Özkan, 2012; Bozkurt, 2016, s. 201-216; Aksakal 2019, s. 291-307; Tay, 2019, s. 600-615; Gürsoy, 2018; Gürsoy, 2022.

⁴⁷ Sivas yöresi birkaç köy odası örneği için bk. Bulut 2017.

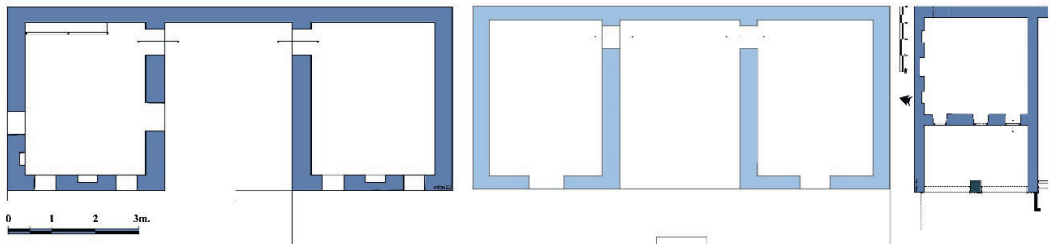
⁴⁸ Bilgi için bk. Gürsoy, 2022.

yapılı olmaları nedeniyle tahribata kolay uğrayan odaların örnekleri çoğunlukla 19. yy.-20 yy. tarihlidir⁴⁹.

Fot.9,10: Çaltıdere ve Kapıkaya köy odaları.

Aliğa'nın köylerinin hemen hepsinde en az bir köy odasının bulunduğu, ancak günümüze çok az sayıda örneğin ulaştığı görülmektedir. Kalabak, Eski Hacı Ömerli, Kapıkaya ve Yüksekköy'de cami avlusunda yer alan köy odaları, her ne kadar konukları köyün yaşlılarından ibaret olsa da halen işlevlerini sürdürmektedir (Fot.9,10). Helvacı'da 10'un üzerinde odadan söz edilmekle birlikte, çoğu kerpiç malzemeli olduğu için günümüze hiçbiri ulaşamamıştır⁵⁰. Bu köyde, çoğunlukla şahısların kendi evlerinin avlusunda ve sokağa bakan bir konumda inşa ettirdiği, banisinin ekonomik gücü oranında, tek mekândan oluşan örneklerinin yanı sıra büyük bir avlu içinde, daha donanımlı örneklerinin olduğundan da söz edilmektedir. Diğer köylerde olduğu gibi Helvacı'da da bugün Mimar Sinan Camii adıyla anılan Yukarı Cami'nin avlusunda "Cami Odası" adıyla bilinen odadan günümüze ne yazık ki herhangi bir iz kalmamıştır.

Şek.4: Eski Hacı Ömerli, Karaköy ve Kapıkaya köy odaları.

⁴⁹ Bilgi için bk. Gürsoy, 2018.

⁵⁰ Bu odaların adları ve bulunduğu yerlerle ilgili bk. Eroğlu 2022, s.168.

Fot.11,12: Kalabak ve Eski Hacıömerli köy odaları.

Aliğa köylerindeki örneklerden Yüksekköy ve Kapıkaya’da yer alan iki oda dışındakiler, bir eyvanın iki yanında birer mekândan oluşan şemalarıyla özgün örneklerdir (şek.4). Söz konusu iki köyde ise önünde bir hayat ve gerisinde tek mekânlı kuruluşlarıyla Anadolu’daki yaygın örnekleriyle benzerlik gösterir.

Aliğa’nın köylerinde yer alan odaların mimari özellikleri dikkate alınarak, camilerle birlikte, ya da caminin inşası ve bazen de Eski Hacı Ömerli köyünde olduğu gibi, caminin onarımı sırasında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bir genelleme yapmak gerekirse 19. yy. başlarından itibaren 20. yy. ilk yarısına kadar, Anadolu’da günümüze ulaşan benzer örnekleriyle aynı paralelde, yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimine tarihlemek mümkündür.

Günümüzde, telefon, televizyon vb. iletişim araçlarının artması, diğer bir deyişle teknolojinin hızla yaşamın parçası haline gelmesi, köyden kente göç gibi nedenlerle köy odaları işlevsiz hale gelmiştir. Pek çok köy evi gibi köy odalarının da çoğu kaderine terk edilmiş, bir kısmı yıkılarak kaybolmuş, bir kısmı harabe halinde ve bir kısmı da hala bu baş döndürücü hıza ayak uydurma çabasıyla teknolojiye direnmektedir.

Kaynakça

Acar 2011; T. Acar, *Menderes’teki Türk Eserleri*, İzmir.

Akok 1946; M. Akok, Candaroğlu Mahmut Bey Camii, *Belleten X*, Ankara.

Alp 2005; A. O. Alp, Bizans Mimari Plastiğinde Terminolojik Sorunlar. (Ed. S. Pekak), *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I* (Mimari ve Mimari Süsleme): 23-24 Kasım 2001, (s.25-30), Ankara.

Altun 1988; A. Altun, Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler Mimarisini, *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.1, İstanbul.

Aslanapa 1977; O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (XIV. Yüzyıl)*, Ankara.

Bozkurt 2016; T. Bozkurt, Konya-Gökyurt (Kilistra) Köy Odaları, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt: 14, Yıl:28, Sayı:109, Ankara.

Bulut 2017, M. Bulut, Sivas İlbeyli Köy Odaları, [Marmara Üniversitesi](http://marmarauniversitesi.edu.tr)

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 1, İstanbul.

Çağlıtütüncigil 2018; E. Çağlıtütüncigil, Aliğa İlçesindeki Tarihi Camiler Üzerine Değerlendirmeler, *I. Aliğa Sempozyumu Bildirileri*, 14-15 Eylül 2017, Ankara, s.139-188.

Çekilmez 2019; M. Çekilmez (Editör), Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler, Ankara.

Daş 1991; E. Daş, Başmakçı Recep Bey Camii, *2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu. Bildirileri* (3-4 Mayıs 1991), Afyon.

Daş 1995; E. Daş, Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış iki Köy Camii, *9. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara.

Demiralp 1996; Y. Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara.

Deniz 1994; B. Deniz, Tire Köylerinde Mimari (Cami, Türbe ve Çeşmeler), *Türk Kültüründe Tire*, (Yay. Hazırlayan M. Şeker), Ankara.

Denktaş 1998; M. Denktaş, “Kayseri-Büyük Bürüngüz Köyü’ndeki Türk Anıtları”, *Vakıflar Dergisi*, S.27, Ankara.

Dilaver 1971; S. Dilaver, Anadolu’daki tek kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul.

Doğan-Yazar 2007; N. Ş. Doğan-T. Yazar, Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı, *Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters* Cilt/Volume 24 Sayı/Number 1 (Haziran /June 2007).

Ekici 1990; M. Ekici, Batı Anadolu Köy Odaları. *Türk Kültürü Dergisi*, 332: 744-751.

Elpe 2014; E. Elpe, “Kayseri Yapıları Örneğinde Köşk Minareler”, *Asos Journal*, 2/8,

Eroğlu 2022; İ. Eroğlu-H. Özkan, *Helvacı*, İzmir.

Eyuboğlu 1991; İ. Z. Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul.

Gürbıyık 2010; C. Gürbıyık, *Karaburun Yarımadasında Türk Mimarisi*, İst.

Gürsoy 2018; E. Gürsoy, *Uşak Köy Odaları (Yaren Odaları)*, İzmir.

Gürsoy 2022; E. Gürsoy, “Süslemeli Bir Köy Odası: Selçuklar Kasabası Hacıların Odası” *Millî Folklor* 134 (Yaz 2022): 172-181.

Hançerlioğlu 1992; O. Hançerlioğlu, *Türk Dili Sözlüğü*, İstanbul.

İlter 1980; F. İlter, Sivrihisar Yöresi Araştırmaları, *Anadolu (Anatolia)*, XIX, Ankara.

İzmir 2012; İzmir Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, C.I, s.2.

Kaderli 2010; Z. Kaderli, Deliorman Türk Sözel Kültüründe Adam Odaları Ve Oda Geleneği, *Türkbilig*, 2010/20: 107- 126.

Karpuz 2013, Kadınhanı’nda Halk Mimarisi, Prof. Dr. Hakkı Önkal’a Armağan, s.132-147, İzmir.

Kızıltan 1958; *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV. Yy. Sonuna Kadar)*, İstanbul.

Kuran 1972; A. Kuran, Anadolu’da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi, *Malazgirt Armağanı*, Ankara.

Kuran 1988; A. Kuran, Mimar Sinan’ın Camileri, *Mimarbaşı Koca Sinan*,

Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.1, İstanbul.

Özdemir 2005; N. Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara.

Özkan 2012; A. Özkan, Geçmişten Günümüze Konya ili Akören İlçesinde Bulunan Köy Odaları, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (22): 1-4, Karaman.

Sevindik 2013; A. Sevindik, Halk Hukuku ve Köy Odaları: Sivas Şarkışla Gümüştepe Köyü Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Y.L.Tezi*, Ankara.

Tay 2019; L. Tay, Korkuteli-Akyar Köy Odaları, *Antalya Kitabı 2*, Konya.

